

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 18, No. 35, Summer 2019

**The Garden of the South of Nishapur as a
Paradigm of Khayyam's Mental World ***

Nahid Jafari Dehkordi ¹

1. Introduction

Iranians have been one of the pioneers of gardening in the world and have developed a special form of garden with the name of Iranian Garden. Although the gardens had different and sometimes conflicting uses for them, they were often localized for comfort and relaxation. An Iranian effort to construct a parody of Paradise/ Ferdows or Grantham of Zoroastrianism has given the holy gardens a great value.

Accordingly, the thought of Garden - Paradise has also had an effect on the Iranian worldview in the Islamic religion. The description of the Holy Qur'an from Paradise, in many respects, is in accordance with Persian Ferdows, as the name of the Avestaan of Ferdows, Roza and Rezvan in the Quran also expresses it. Iranians have long been interested in buried in gardens; these types of gardens known as "Gardens of Gardens" have a special place in the study of Iranian garden culture.

Nowadays, in large cities, where there is no possibility of burials in gardens, most Iranians work on trees over the tomb of the dead. Some of the great gardens in Iran have such a material and spiritual value

*Date received: 28/08/2017

Date accepted: 18/03/2019

Email:

jafari.nahid20@gmail.com

1. Ph.D Candidate of Art Research, Faculty of Advanced Studies in Arts and Entrepreneurship, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran

that their name has remained in history. Historical gardens of Tabriz, Shiraz, Herat, Nishapur and Balkh, Isfahan and Kerman are among the archipelago of Paradise. One of these famous gardens in Nishapur is Shadyakh, which is the subject of our study here.

2. Methodology

Although the meaningful relationship between the poems of all Iranian poets can be interpreted and explained in relation to nature and history around them, the distinctive features of the character of Khayyam and his hometown are more obvious than the causal relation of man-nature.

The purpose of this research is to examine the effect of a very important part of Khayyam's poetry, which has influenced not only the fate of Nishapur, but also politically and culturally in other fateful places. To achieve this goal, first, the effect of geography on this poet's thoughts is investigated, then, the state and history of is taken into consideration, and finally, the effect of this atmosphere in the formation of Khayyam's poetry is analyzed.

This essay is targeted by theoretical foundations, because due to its specific dependence on the epistemic domain, it is considered to be a

knowledge-driven aspect; we are, by nature, descriptive-analytical-comparative. Hence, after explaining the subject, it explains how the situation is and the dimensions of it, and tilt to the argumentative basis through the matching of elements of the image with the poem of Khayyam in a similar subject. This way, of course, is the qualitative method of the criterion. The compilation of the information necessary to start the research, in the form of a library, and a collection tool, has been the index card. The research question is: Has Khayyam used Nishapur Gardens in his poetry? And what more are the themes of Khayyam as the significance of reflection in the form of poetry?

3. Discussion

The garden of Shadyakh and its surroundings as a separate gardens from Nishapur have, over time, run a very variable role for their motherland, sometimes Dar Al Saltanah, sometimes a gardener and an agricultural site, and sometimes also a place for the reconstruction of the lost identity of Nishapur.

It happened many times that people who escaped from natural disasters, massacres and wounded people and patients and prisoners came from the corners of the ruins of the city to the Shadyakh and lived in its beautiful nature and reconstructed the identity of Nishapur, and when they realized they could build another Nishapur, Returned to the ruins and rebuilt the city.

Shadyakh has repeatedly served as a mother for Nishapur. The joy was like a beautiful paradise, where the innocent person from Nishapur was never driven out, he was allowed to take refuge in his lap several times.

The collapse of houses and walls and the great destruction of the ruins and ruins of the palace built in Shadyakh were once again destroyed by an invading people or other founders of other clans, a permanent wheel in its life. And every time a Nishapur who survived these catastrophes intended to live in joy or herself, he used clay, soil, and building materials to build old neighborhoods to build a new residence.

Those of the great emperors of the great poet, who refer to the disbelief of the world and the burrowing of masters and crowns and palaces, certainly refer to the story of Shadyak which remained in the memory of the unconscious Nishapourians.

The explanation and interpretation of the thoughts of the scholars in relation to the environment and the geography of his life can be a key to the approach to the elements of his thinking. The question of why Khayyam was Khayyam, on the one hand, has its answer in Iranian culture, the events of that time, and on the other hand, in the historical geography of Nishapur.

4. Conclusion

The period in which Khayyam lived was one of the most turbulent historical periods in Iran, especially Khorasan. In his time, Khorasan was still familiar with the memory of Iran's pre-Islamic culture, perhaps some still hoped that in the not too distant future, Iran would regain its former glory; however, the descent of the tribes of Ghaz, Tatar, followed by the Mongols, this Made Dream a tough nightmare and created a demagogic and disinterested philosophy of the world among the people. The Khorasan era of Khayyam was a scene of successive uprisings and destruction, as Khayyam likened this continuous cycle to "bombardment on the seas" in one of his quibbles. Obviously, in such an environment, the possibility of hope for happiness and happiness in it is somewhat overwhelming. Also, external aggression should be accompanied by conflicts among Sunnis and Shiites who caused some wars and devastation. The contemporary world of Khayyam was the birth of these riots and turbulences. According to a study, over the course of his life, 32 emperors and sons of various dynasties sat on the throne, many of them consigned to conspiracies and drowned or killed. Of these, there were three emirs of the Imam of Dalaili of Iraq, Khuzestan and Kerman, 12 Shah of Ghaznavids, 2 emirs of the Ziyaran dynasty, 5 Shahs of the Great Salajeq, 7 Shah of the Seljukites of Kerman, 1 Shah of Khwarazmshahians, 1 Amir of the Dalimians of Persia and 1 The Shah was from the Seljuqs of Iraq.

The study of Khayyam's poetry, given the historical and geographical characteristics of his life environment, should first be sought in his contemporary world. However, if we can link these poems to a specific point, based on this link, all the poems can be adapted to its environment and geography, the garden of Shadyakh is a very good example that can be matched to any one of Khayyam's poems

From the continuity with the history of ancient Iran, the riots, the transient beauties of nature, and the world's coldness to the Taliban,

all existed in the form of this garden complex and influenced the poetry of the Eastern Philosophers.

The findings suggest that a large number of Khayyam's poems, especially those referring to the destruction of palaces and the death of kings and intellectuals, are of course influenced by the history of Shadyakh. It shows the poet's influence on his surroundings. The cause of the matter must be sought in the state of the hapless and mournful history of Shadyakh.

Key words: Shadyakh, Nishapur, Mohammad Abad Garden, Khorramak Garden, Khayyam, Khorasan.

Referenc[In Persian]:

- Anjou Shirazi, M. (1972). *Culture of Jahangiry* (Vol. 1). Mashhad: Mashhad University. [In Persian]
- Anvari, M. (2010). *Divan*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Ayati, A. (1966). *Moallaghat*. Tehran: Ashrafi Publishing Organization. [In Persian]
- Bahar, M. (1939). *Majmal al- tavarikh, al- oasd*. Tehran: KolalehKhavar. [In Persian]
- Bartold, V. (1987). *Turkestan down to the Mongol invasion* (Vol. 1) (K. Keshavarz, Trans.). Tehran: Agah.
- BeyhaghiDabir, Kh. (2002). *Beyhaqi's date* (Vol. 1, 2, 3). Tehran: Mahtab. [In Persian]
- Bosworth, E. (1999). *Ghaznavid history* (H. Anousheh, Trans.). Tehran: Amir Kabir
- Dehkhoda, A. (1997). *Dehkhoda dictionary*. Tehran: Tehran University. [In Persian]
- Farrokhi Sistani, A. (1970). *Divan*. Tehran: Zavar. [In Persian]
- Foruzanfar, B. (1966). *Translation of Ghashiriyeh treatise*, Tehran: Translation and Publishing Company. [In Persian]
- Gardezi, A. (1984). *Gardizi history*. Tehran: The World of Books. [In Persian]
- Ghobadiyani, N. (2000). *Divan*. Tehran: Tehran University. [In Persian]
- Hakim, M. (1987). *Treasure of Knowledge (historical geography of Iranian cities)*. Tehran: Zarrin. [In Persian]

- Hammoi, R. (1977). *Moejam al-Baladan* (Vol. 3). Beirut: Sader. [In Persian]
- Humaei, J. (2011). *Ruins of Khayyam*. Tehran: Homa. [In Persian]
- Ibn Fondoq, A. (1984). *Bayhaghi History*. Tehran: Foroughi Bookstore. [In Persian]
- Ibn Vazeh Ya'ghoubi, A. (2002). *Alboldan* (E. Ayati, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural.
- Khaghani Sharvani, A. (2005). *Divan*. Tehran: Zawar.
- Khazae, M. (1384). *The look of artists of the modern age to nature: Oriental fantasy articles*. Tehran: Art Academy. [In Persian]
- Le Strange, G. (2011). *The lands of the eastern caliphate* (M. Erfan, Trans.). Tehran: Elmi Farhangi.
- Moghadas, A. (1984). *The best in the knowledge of the regions* (A. Monzavi, Trans.). Tehran: Iran Authors and Translators Co.
- Muhammad Murad bin Abdul Rahman (1994). *Translation of al-balad and akhbar al-Ebad*. Tehran: Tehran University. [In Persian]
- Nemati, B. (1998). Nishapur super city. *Khorasan Research*, 2, 191-196. [In Persian]
- Nizami Aruzi Samarqandi (2009). *Four articles*. Tehran: Moein. [In Persian]
- Pourdavoud, I. (2001). *Harmazd nameh*. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Ravandi, M. (1986). *Social History of Iran*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Razmara, H. (1950). *Iranian Geographic Cultural* (Vol. 9). (Nine Province), Tehran: The Geographic section of Army. [In Persian]
- Sasanpour, Sh. (2014). Gardens of the Ghaznavi era based on Behaji history. *History Research*, 34, 1-28. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M. (1995). *History of Bukhara* (M. Nishapuri, Trans.). Tehran: Agah.
- Shokouei, H. (2006). *New Thoughts in the philosophy of geography* (Vol. 1). Tehran: Gitashenasi. [In Persian]
- Tajbakhsh, I. (1390). Allameh Adib's notes on Beyhaghi's History and professor Nafisi's critique on them. *Hafez*, 87, 44-49. [In Persian]

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هجدهم، شماره سی و پنجم، بهار و تابستان ۱۳۹۸

باغشهر جنوب نیشابور به مثابه

مثالواره جهان ذهنی خیام*

ناهید جعفری دهکردی^۱

چکیده

باغشهر جنوبی نیشابور (شادیاخ) با جاذبه طبیعی خود در طول تاریخ، حگام زیادی را جلب کرد و بنا بر کشفیات باستان‌شناسی، تاریخ و پیشینه بسیار قدیمی داشته و پیش از اسلام گویا باغستانی شاه‌نشین بوده است. در اوایل دوره اسلامی از سرنوشت آن آگاهی چندانی حاصل نیست اما با برآمدن اولین سلسله‌های ایرانی، باز بدان‌جا توجه شد. طاهریان در آبادانی و مرمت شادیاخ کوشیدند و گران‌مایگی‌اش را بازگرداندند. پس از سقوط دودمان طاهری، شادیاخ تخریب شد و باز در دوره‌های بعدی تخریب و دگرباره تعمیر شد و این دور تا ضربه مهلک مغول ادامه داشت. چنین دوره‌های آبادی و ویرانی، در ذهن مردمان نیشابور، مثالی از کردار و خصلت جهان و حتی آمدوشد فصول بود و با تأثر بدان خو کرده بودند. این جستار در پی آن است با مطالعات کتابخانه‌ای، سرگذشت باغشهر را در بستر تاریخ نیشابور و تأثیری که بر خیام گذارده بوده، مورد توصیف و تحلیل قرار دهد. تاریخ نشان می‌دهد باغشهر موردنظر ما شاهد جشن و سرورها، سوگ‌ها، تشریفات، خدعه‌ها و بالاخره آبادانی‌ها و ویرانی‌ها بود. گاهی مآمن ماهرویان و گاهی مکمن ددان شد و روزی خرابه‌هایش در میان باغ و راغی به چشم می‌خورد که شاعری بر ربیع و اطلال و دمن آن مویه می‌کند.

واژه‌های کلیدی: شادیاخ، نیشابور، باغ محمدآباد، باغ خرمک، خیام، خراسان.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۲۷

jafari.nahid20@gmail.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۷/۰۶

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

۱. دانشجوی دکتری رشته پژوهش هنر. دانشگاه هنر اصفهان. ایران.

۱. مقدمه

ایرانیان یکی از پیشتازان ساخت باغ در جهان بوده‌اند و شکل خاصی از باغ را با نام باغ ایرانی ابداع، توسعه و تکامل داده‌اند. این باغ‌ها اگرچه برایشان کاربری‌های مختلف و گاه متضادی داشت، اما اغلب محلی برای آسایش و آرامش و تمدد اعصاب و روان شمرده می‌شده‌است. تلاش ایرانی برای ساخت الگویی زمینی از بهشت/فردوس یا گروتمان زرتشتی، به باغ قداست و ارزش والایی می‌داده است. برابری اندیشه باغ - بهشت در جهان‌بینی ایرانی در دین مبین اسلام نیز تأثیراتی داشته‌است. توصیف قرآن کریم از جنت، از بسیاری لحاظ با فردوس ایرانی همخوانی و برابری دارد؛ چنان‌که نام اوستایی فردوس، روضه و رضوان در قرآن نیز مبین آن است. ایرانیان از دیرباز علاقه داشتند که در باغ‌ها به خاک سپرده شوند؛ این نوع از باغ‌ها که به «باغ‌مزار» معروف‌اند، جایگاه خاصی در مطالعه فرهنگ باغ ایرانی دارند. امروزه در شهرهای بزرگ که امکان تدفین در باغ‌ها وجود ندارد، اغلب ایرانیان بر بالای مزار در گذشتگان، درختی می‌کارند. برخی باغ‌های بزرگ ایرانی چنان اهمیت و ارزش مادی و معنوی داشته‌اند که نامشان در تاریخ ماندگار شده‌است. باغ‌های تاریخی تبریز، شیراز، هرات، نیشابور، بلخ، اصفهان و کرمان در زمره این مجمع‌الجزایر بهشت بوده و خواهند بود یکی از این باغ‌های به نام نیشابور شادیاخ^۱ است که در این جا موضوع سخن ماست.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

اگرچه ارتباط معنی‌دار اشعار همه شعرای ایرانی را در ارتباط با طبیعت و تاریخ پیرامونشان می‌توان تفسیر و تبیین کرد، اما ویژگی‌های ممتاز شخصیت خیام و زادگاه وی، رابطه علی انسان - طبیعت را بارزتر می‌نمایاند. هدف از این پژوهش بررسی تأثیر قسمت بسیار مهمی از شهر خیام را که نه تنها در سرنوشت نیشابور، بلکه به لحاظ سیاسی و فرهنگی در سرنوشت دیگر جاها اثرگذار بوده، می‌باشد. بدین منظور، ابتدا تأثیر جغرافیا بر اندیشه‌های این شاعر بررسی می‌شود سپس وضعیت و تاریخ باغشهر جنوب نیشابور را از نظر می‌گذرانیم و سرانجام تأثیر این فضا را در شکل‌گیری اشعار خیام تحلیل می‌نماییم.

۱-۲. پیشینه پژوهش

تاکنون مطالعات زیادی درباره محیط زندگی و زادگاه خیام و تاریخ و سرگذشت آن به رشته تحریر درآمده، علاوه بر این درباره باغ‌های شهر نیشابور نیز تحقیقاتی صورت پذیرفته‌است از جمله: مهرداد قیومی بیدهندی در مقاله‌ای با عنوان «باغ‌های خراسان در تاریخ بیهقی» به معرفی تک‌تک باغ‌ها با استناد به تاریخ بیهقی می‌پردازد. مقاله مشابهی نیز با عنوان «کاربری‌های باغ‌های عصر غزنوی با تکیه بر تاریخ بیهقی» توسط شهرزاد

ساسان پور به چاپ رسیده است. پژوهش دیگر در مورد منطقه باستانی شادیاخ است که توسط عباس شیخی و لیلا غفارپور با عنوان «رمزگشایی لوح سفالی کشف شده از محوطه اسلامی شادیاخ نیشابور» منتشر شده است؛ که عناصر تصویری بر روی آن را به عنوان نمادی های نجومی مطرح می کنند. برابر بررسی های به عمل آمده، تاکنون تحقیقی پیرامون باغ های نیشابور (از جمله شادیاخ) و جهان ذهنی خیام صورت نگرفته است و این امر مشوق نگارنده در ارائه این مقاله بوده است.

۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

تبیین و تفسیر اندیشه های ادبا و حکما در راستای محیط زیست و جغرافیای زندگی وی، می تواند کلیدی برای رهیافت به بن مایه های تفکر آن شخص باشد. این پرسش که چرا خیام، خیام شد، از سویی پاسخ خود را در فرهنگ ایرانی، حوادث آن روزگار و از سویی دیگر نیز در جغرافیای تاریخی نیشابور آن روزگار دارد که ما در این جا شادیاخ را کانون آن تاریخ و جغرافیای پرتحول قرار دهیم و کوشش داریم از این نظر به کنه اندیشه های این فیلسوف پرآوازه نقبی بزنیم.

۲. بحث

۱-۲. تأثیر جغرافیا بر اندیشه های انسانی

موضوع ارتباط کنش انسانی با جغرافیا و طبیعت پیرامون، احتمالاً اول بار توسط ابن خلدون مطرح گردید. وی در آثارش به طور مبسوط تأثیر طبیعت بر انسان را مورد مطالعه قرارداد (خزایی، ۱۳۸۴: ۱۲۹). در سال ۱۸۸۳م فردریک راتزل با کتاب *جغرافیای مردم شناسی* «خود پارادایم» (جبر جغرافیایی) را مطرح ساخت. ایده وی بعداً توسط تنی چند از جغرافی دانان غربی گسترش داده شد. آنان سعی کردند مرزهای جبر محیطی را به همه زوایا و ابعاد زندگی انسان بسط دهند. مثالواره راتزل مدت ها بر مطالعات جغرافیایی سایه افکند (شکوئی، ۱۳۸۵: ۲۹).

تأثیری را که محیط جغرافیایی بر اندیشه و هنر مردمان و شخصیت ها می نهد، به هیچ روی نمی توان از دیده دور داشت. ما اگر در شعر حافظ تشبیهات مداوم زیبایی هایی طبیعی را به زیبایی های جسمانی یار و دلبر وی می بینیم، این را بی گمان باید در محیط جغرافیایی دلکش شیراز جستجو کنیم؛ شهری که با نازنجستان ها، باغ ها و چشمه سارهای دلکش خود حافظ های بسیاری را در خود پرورد. تمام دیوان حافظ آکنده از نام های گل ها، مرغان خوشخوان و ریاحینی است که وابسته به جغرافیای طبیعی شیراز هستند. در نبود این طبیعت زیبا و دل انگیز، شعر غنائی چه شکلی می توانست به خود بگیرد؟ پاسخ را می توان در نمونه اشعار جاهلی عربستان قبل از اسلام یافت. شاعران

بادوق و پراحساس عربستان آن روزگار، در نبود غفلت بهشت شداد، زیبایی یار و دلدار خود را با طبیعت خشک و بادیه‌های سوزان توصیف می‌کردند و واحه‌های کوچک میان صحرا را به سان جزایری جدامانده از بهشت می‌انگاشتند که زمین سخاوتمند، آن‌ها را همچون خوان نعمتی در برابرشان گشوده بود. معلقات سبعه پر از چنین صحنه‌هایی است. عنتره در معلقه خویش، طبیعت نامهربان شبه جزیره را چنین با عشق خویش پیوند می‌دهد: وقتی که می‌دیدم مراتع اطراف ما کم‌کم خشک و خزان می‌شوند، دلم از بیم فرومی‌ریخت؛ زیرا می‌دانستم که برای یافتن چراگاهی دیگر، باید به سوی دیگری کوچ کنند (معلقات سبع، ۱۳۴۵: ۱۱۲) و در ادامه آن، از خصایل و خصایص خود چنین داد سخن می‌گوید: چه بسا شوهران زنانی زیبا و بی‌نیاز از آرایش را به خاک هلاکت افکندم و در گلگونه خون غوطه‌ور ساختم؛ در حالی که زخم‌شان چون لفع‌های اشتران دهان گشوده بود. ابتدا بر آنان ضربتی وارد ساختم و خون شقایق‌رنگشان بر زمین فروریخت (همان: ۱۱۶).

پرواضح است که چنین مرحله‌ای از شقاوت و سنگدلی و سپس تفاخر بر آن، صرفاً می‌تواند برخاسته از جغرافیایی خشن و خشک چون جزیره‌العرب باشد. تشبیه خون ریخته‌شده یک بی‌گناه به گل‌های شقایق، در فرهنگ ایرانی هم دیده می‌شود. این گل را در فرهنگ ایرانی به خون سیاوشان نامیده‌اند. زمانی که سر سیاوش را به دستور افراسیاب تورانی بریدند، از خون وی گل سرخ‌رنگی ست که خون سیاوشان نام گرفت (پوردادوود، ۱۳۸۰: ۱۲۶). خیام نیز بر مبنای همین اعتقاد، چنین سروده است:

در هر دشتی که لاله‌زاری بوده است

آن لاله ز خون شهریار بوده است

هر برگ بنفشه کز زمین می‌روید

خالی است که بر رخ نگاری بوده است (همایی، ۱۳۶۷: ۱۱۳)

در هر دو مورد، تشبیه یکسان است، اما موضوع کاملاً متفاوت است. در یکی، شاعر به کشتن یک بی‌گناه می‌بالد و آن‌را نشانی از شجاعت خویش می‌داند، و در دیگری، شاعر اندوهگین از کشته‌شدن بی‌گناهی در چند هزار سال پیش است که همین شقایق‌ها، گواه بیدادی هستند که روا داشته‌شده است. ذکر این نمونه، به تنهایی شاید بسنده نباشد؛ در سرتاسر ادبیات عرب جاهلی، توصیفات از این دست، فراوانند و می‌توان در فحوای

معلقات و دیگر دیوان‌های عربی پیش از اسلام و حتی امثال و حکم عرب جاهلی مواردی این‌چنینی را پیدا کرد که تأثیر منفی جغرافیا را بر روح انسان نشان می‌دهند. درست در همین راستا، می‌توان روحیه خشن و خشک مهاجمان مغول و تاتار و غز را ارزیابی کرد که از صحراهای سرد و سترون شمالی هر از چندی به سوی فلات ایران روانه می‌شدند و سوغاتی جز قتل‌عام بی‌گناهان نداشتند و پس از مدتی زیستن در جغرافیای معتدل‌تر ایران، انسان‌هایی آرام و فرهنگ‌دوست می‌شدند. البته نباید به تأثیر مستقیم فرهنگ ایرانی بر آنان چشم بر بست.

۲-۲. محیط زندگی خیام

دوره‌ای که خیام در آن زندگی می‌کرد، یکی از پرآشوب‌ترین دوره‌های تاریخی ایران و به‌ویژه خراسان بوده‌است. در زمان وی خراسان هنوز با یاد و خاطره فرهنگ ایران پیش از اسلام آشنا بود و چه‌بسا که برخی هنوز امید می‌داشتند که در آینده‌ای نه چندان دور، ایران شکوه پیشینی‌اش را بازخواهد یافت؛ اما سرآزیر شدن اقوام غز و تاتار و در پی آن مغولان، این رؤیا را به کابوسی سخت بدل ساخت و فلسفه دم‌غنیمتی و بی‌اعتنایی به دنیا را در میان مردم پدید آورد. خراسان عصر خیام، صحنه‌ای از آبادانی‌ها و تخریب‌های پی‌درپی بود و چنان‌که خیام در یکی از رباعیاتش این چرخه مداوم را به «خشت زدن به روی دریاها» تشبیه می‌کند. بدیهی است که در چنین محیطی امکان امید داشتن به عافیت و سعادت‌مندی در آن اندکی زیاده‌خواهی از دامن فلک می‌نماید. همچنین تهاجم‌های خارجی، باید کشمکش‌های مذهب‌ها را نیز که موجب برخی جنگ‌ها و ویرانگری‌ها شد، بیافزاییم.

جهان معاصر خیام، زاده این آشوب‌ها و تلاطم‌ها بود. بنا بر یک بررسی، در طول عمر وی ۳۲ شاه و امیر از دودمان‌های مختلف بر تخت نشسته‌اند که بسیاری از آن‌ها به توطئه و غائله‌ای خلع یا کشته شدند. از این تعداد، سه امیر از امرای دیلمی عراق، خوزستان و کرمان، ۱۲ شاه از غزنویان، دو امیر از دودمان زیاریان، پنج شاه از سلاجقه بزرگ، هفت شاه از سلجوقیان کرمان، یک شاه از خوارزمشاهیان، یک امیر از دیلمیان فارس و یک شاه از سلجوقیان عراق بودند. جابه‌جایی قدرت سیاسی در دستان این اشخاص، همراه با تحولات بسیار زیادی بود که گریبان اطرافیان آن‌ها و مردم بی‌گناه را می‌گرفت. هربار عده‌ای به جرم ناکرده قتل‌عام می‌شدند و بسیار آبادی‌ها دستخوش نهب و غارت عده‌ای قرار می‌گرفتند و از این قاعده روزگار، گریز و گزیری نبود. خراسان و به‌ویژه نیشابور، کانون اصلی این تحولات بودند و پیشامدهای یادشده، نیک می‌توانستند نه تنها بر خیام، بلکه بر هر انسان فرهیخته دیگری اثر بگذارند و فهم شعر وی برای دیگر معاصران نیز نمی‌توانست دشوار و پیچیده باشد. از این‌رو، برای شناخت عمیق رباعیات خیام،

می‌بایستی آن‌ها را در پرتو جغرافیای سیاسی معاصر خود مطالعه کرد و باغشهر شادیاخ، مثالواره مناسبی برای جهانی است که خیام از چرخه بی‌وقفه آبادانی - ویرانی، سرسبزی - بی‌برگی، خرامشگاه شاهان و ماهرویان - بیغولهٔ ددان در آن داد سخن می‌دهد و بر این تکرار عبث افسوس می‌گوید و هم‌آوای مرغان، کوکو می‌گوید.

۲-۳. تاریخ شهر نیشابور و جاذبه‌های طبیعی

شهر نیشابور یا به نام پهلوی‌اش ابرشهر^۲ در فرهنگ و آیین زرتشتی اهمیت خاصی داشت. وجود آتشکدهٔ زرتشتی، این منطقه را به صورت شهری مقدس درآورده بود. دیگر علت شهرت و برجستگی نام این شهر، آب‌وهوای معتدل آن بود که آن‌را برای اختیار کردن تختگاه خراسان مناسب می‌ساخت و از طرفی دیگران را برای ضبط و تصرف آن برمی‌انگیخت. انتقال نسل به نسل تجربه کاربزداری، حکایت از عدم گسیختگی کامل در تاریخ آن، تا فتنه غز و مغول داشت. مقدسی ذکر این کاربزداری‌ها را کرده و گوید:

در نیشابور کاربزداری دارند که در زمین روان‌اند... با پایین رفتن از چهار تا هفتاد پله به آن‌ها می‌رسند و در آبادی‌ها آفتابی می‌شوند و برخی از آن‌ها در شهر آشکار شده، در کوچه‌ها می‌گردند مانند... کاربزداری شادیاخ... اگر آب‌های نیشابور را جمع می‌کردند، از دجله بغداد پیشی می‌گرفت. (مقدسی، ۱۳۶۳: ۴۸۱-۴۸۲)

افزون بر سامانهٔ تکامل یافته و بسیار جالب توجه کاربزداری که در نیشابور به کاربرده می‌شد، مقداری از آب مصرفی شهر نیز از چشمه‌سارها^۳ و رودخانه‌ها تأمین می‌شد (ابن‌واضح یعقوبی، ۱۳۸۱: ۴۵). مجموعهٔ آب استحصال شده از این منابع با دقت ویژه‌ای مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت که موجب آبادانی شهر و حومه آن می‌شد. نظام آبیاری دقیقی که باغ‌های نیشابور را تأمین می‌کرد، دارای آن‌چنان دقت و کارایی بود که در قم نیز بانام نظام آبیاری نیشابور مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت (باسورث، ۱۳۷۸: ۱۵۷). و وصف آب آن تا به تبریز نیز می‌رسید:

من که خاقانیم ار آب نیشابور چشم

بنگرم صورت سحبان به خراسان یابم (خاقانی، ۱۳۸۵: ۲۹۸)

سامانه کاربزداری و آبیاری هوشمندانه، نیشابور را به شهری خرم و آبادان بدل ساخته بود. چنان‌که مقدسی گوید: [نیشابور] خوره‌ایست پهناور، با روستاهای پرمایه و آبادی‌ها و قنات‌ها... و هوایی نیروبخش دارد (مقدسی، همان، بخش دوم، ۴۹۲). این سرسبزی چنان چشمگیر بوده‌است که انوری آن‌جا را با بهشت مقایسه می‌کند:

جَبَدَا شهر نیشابور که در ملک خدای

گر بهشتیست همانست و گرنه خود نیست (انوری، ۱۳۸۹: ۵۳۸)

در سایه آبادی و آبادانی شهر، شهرت آن در همه شرق می‌پیچید و به لطف واقع شدن آن در سر راه ابریشم، کالاها و مال‌التجاره آن به دورترین نقاط جهان حمل می‌شد. خاقانی در قرن ششم آوازه صنعت و مصنوعات نیشابور در شعر خود بازتاب می‌دهد:

از جنس کارگاه نیشابور و کار روم

بر من خراج روم و نیشابور خوار کرد (خاقانی، ۱۳۸۵: ۱۵۰)

از روزگار طاهریان و اوائل قرن سوم، نیشابور پس از بخارا، شهر اصلی خراسان بود و حتی گاهی از آن نیز مهم‌تر شمرده می‌شد. در زمان سامانیان، اهمیت شهر نسبت به بخارا کاملاً واضح بود. این شهر مکانی برای کشمکش‌های سیاسی مابین خاندان‌های حاکمی مانند سامانیان، آل بویه، آل زیار، چغانیان، آل محتاج و سیمجوریان محسوب شده بود. در زمان غزنویان نیز نیشابور هم‌چنان نقش «پایتخت دوم» را برای آنان ایفا می‌کرد. در این دوره، نیشابور چنان وسعت و آبادانی‌یی داشت که محله‌ای از محلات گوناگون آن را هم‌طاق با شهرهای بزرگی مانند شیراز و امثال آن محسوب می‌داشتند. اهمیت نیشابور در پرورش علما و دانشمندانی خبره در هر یک از شاخه‌های علوم بدان حد بود از اطراف و اکناف جهان آن روزگار برای آموزش بدین شهر روانه می‌شدند. نویسنده «تاریخ نیشابور» از دوهزار و چهارصد و سی تنی نام می‌برد که دانش آموخته این شهراوند (فروزانفر، ۱۳۴۵: ۱۵-۱۷). نیشابور بدین شکل شهری مجلل و سرسبز و آراسته بود که فتنه‌گزان روی داد. غزها این شهر را چون سایر آبادی‌های خراسان طعمه حریق ساختند و ساکنان را از دم تیغ گذراندند. در سال ۵۴۸ آن‌ها موفق به دستگیری سلطان سنجر نیز شدند. مقاومت نیشابوریان در برابر موج اول غزهای مهاجم، موجب جری شدن آن‌ها شده، حملات ویران‌کننده بعدی را در پی داشت. شکوه و آوازه نیشابور بیش از آن بود که بیابان‌گردان از آن چشم‌پوشند؛ جنگ و ستیز بسیار سختی در گرفت و نیشابوریان توان ایستادگی در برابر بیابان‌گردان را پیدا نکرده و شهر سقوط کرد. عمده ساکنین نیشابور مورد قتل عام قرار گرفتند و آبادی چند صدساله شهر در ظرف چند روز از بین رفت و هزاران جلد کتاب به آتش سپرده شدند. شدت ضربه غزها به حدی بود که از نیشابور

۵۰/ باغشهر جنوب نیشابور...

قدیمی و باستانی جز نامی باقی نماند. اما شهر به سان ققنوسی اساطیری، دگرباره سر از خاکستر خود برآورد:

جمعی از ضعفا که ماندند، به شادیاخ انتقال کردند، و آنرا معمور ساخته، قلعه بر دور آن کشیدند و این شهر نیز در معموری و فراوانی هر چیز به جایی رسید که به از شهر قدیم شد. و شهر قدیم به رتبه‌ای متروک گشت که مجامع اهل آن مکامن وحوش و مراتع بهایم گردید. (محمدمراد بن عبدالرحمان/ ۲، ۱۳۷۳: ۲۷۷)

۲-۴. باغشهر جنوب نیشابور

باغ شادیاخ را شادیاخ حسنی^۳ نیز می‌گویند که سلطان مسعود او را بر دار کرد و این باغ و اموالش را قبل از اعدام وی مصادره نمود. بیهقی از باغ بانام باغ شادیاخ حسنی یاد می‌کند^۴ (بیهقی / ۱، ۱۳۸۱: ۳۲ و ۸۸۴).

یک روز پیش از قتل حسنک، او را در مجلسی که وزیر و اعیان در طارم سرای وزارت ساخته بودند درآوردند و دو قباله نبشته بودند همه اسباب و ضیاع حسنک را به- جمله از جهت سلطان و یک‌یک ضیاع را نام بر وی خواندند و وی اقرار کرد به فروختن آن به طوع و رغبت و آن سیم که معین کرده بودند بستد و آن کسان گواهی نوشتند و حاکم سجل کرد در مجلس و دیگر قضات نیز. (همان: ۲۳۲)

شادیاخ و پیرامون آن یک منطقه باغستانی بزرگ بود که در دوره‌ای خاص، بازماندگان قتل‌عام نیشابور را در خود جای داد و امکان سربلند کردن دوباره نیشابور را فراهم آورد. این منطقه باغستانی علاوه بر این، نقش بسیار گسترده‌ای در سرنوشت نیشابور بازی کرده‌است. جنگ‌ها، تصمیمات مهم کشوری، عزل و نصب حکام و امرا و قتل برخی از آنها در سایه درختان تناور شادیاخ و پیرامون انجام می‌گرفت. باغستانی که در یک دوره بسیار بحرانی برای شهر خود نقش دایگی را بازی کرده‌بود، در پرورش ذهن لطیف شاعران شهر خود هم نقش زیادی بازی کرد. انوری در وصف محبوب شادیاخی خود چنین گوید:

دی ز من پرسید معروفی ز معروفان بلخ

از شما پوشیده کی دارم عزیز شادخی؟

(انوری؛ به نقل از انجو شیرازی، ۱۳۸۹: ۳۸۱)

و یا ابن یمین فریومدی که شادیاخ را به فردوس برین مانده می‌کند:

یا رب این باغ ارم یا شادیاخ خرم است؟

یا رب استخر است آن یا چشمه سار زمزم است؟ (همان: ۳۸۶)

باغ شهر نیشابور واقع در ضلع جنوبی و به ویژه جنوب شرقی این شهر، گرچه معمولاً با برپایی شادیاخ معرفی می‌شود، اما تاریخ حقیقی آن به پیش از اسلام می‌رسد. این منطقه بنا به آب و هوای مطلوب خود، نشیمنگاه اعیان و اشراف شهر بوده و بزرگان در این جا تفریح می‌کرده‌اند. پیش از اسلام احتمال دارد این منطقه دارای اهمیت مذهبی نیز بوده باشد. نویسنده *مجم‌التواریخ و القصص* در سال ۵۲۰ چنین آورده است: «بناء شهر شادیاخ که آن را نیشابور می‌خوانند، نیشابور قدیم شاپور کرده است^۵ و در خراسان معظم تر از آن شهر نبود، و آبادان بود تا روزگار سلطان مغفور سلطان سنجر، رحمة الله، بر دست غز خراب شد و خبر حادثه غزان معروفست که آنجا شحنة سلطان سنجر را بکشتند» (*مجم‌التواریخ و القصص*، ۱۳۱۸: ۵۲۶). برخی بنای شادیاخ را به پیش از شاپور و به دوره کیانیان منتسب می‌دانند. گفته می‌شود لهراسب پس از برپانمودن معبد نوبهار بلخ، شادیاخ را به فرزند خود گشتاسب واگذارده و خود بدانجا رهسپار شده تا مانده روزگار خود را به پرستش سپری سازد (حکیم، ۱۳۶۶: ۲۵۹). در این صورت احتمال این که نوبهار در رقابت و جایگزینی با شادیاخ ساخته شده باشد، قوت می‌گیرد. چنین برمی‌آید که مسئله ساخت، رونق و افول بخت شادیاخ توأم با رقابت‌هایی سیاسی و مذهبی بوده است.

در تواریخ آمده که کشر قریه‌ای از رستاق پشت نیشابور بوده که سرو آن در زمان گشتاسب غرس شده و در ولایت ترشیز بوده و ترشیز نیز مانند کشر و کندز از جزای پشت یعنی کاخ گشتاسب بوده که شادی کاخ نام داشته. نیز در تواریخ است که شاپور بن اردشیر آن شهر را از پدر بخواست و او مضایقه کرده؛ لاجرم بعد از پدر به خرابی آن شهر شادیاخ که مخفف شادیکاخ بوده امر فرمود. (همان: ۸۶۲)

۲-۵. شادیاخ از زمان طاهریان به بعد

شادیاخ احتمالاً از سقوط ایران به دست سپاه اسلام تا زمان طاهریان، ارزش خود را از دست داده بود. در اوایل قرن سوم نیشابور در دست عبدالله بن طاهر بود و سپاهیان در شادیاخ اقامت گزیدند. همین امر موجب شد شادیاخ بتدریج اهمیت پیدا کرده، به محله‌ای از محلات نیشابور و سپس بزرگ‌ترین محله شهر بدل شود (لسترنج، ۱۳۹۰: ۴۱۱). یاقوت حموی می‌گوید که در زمان اسکان سپاه عبدالله بن طاهر در شادیاخ، وی این منطقه را در مالکیت شخصی خود در آورده بود. او خود در شادیاخ سرایی برای خود می‌سازد و تصمیم می‌گیرد محل سکونت خود را بر خود شهر اعتلاء ببخشد. او برای

تبدیل این بوستان به منطقه‌ای مسکونی، علاوه بر سپاهیان، از مردم عادی نیشابور نیز سود می‌جوید و حتی متوسل به زور می‌شود. با تصمیم امیر، شادیاخ از باغستان به باغشهر تبدیل می‌شود و مردم و بزرگان در آن‌جا خانه‌ها و کاخ‌ها می‌سازند (حموی، ۱۹۷۷: ۳۰۵). گرداگرد محله‌ای از شادیاخ را که کاخ امیر در آن ساخته بود، خانه‌های دیگر بزرگان و حکام با عمارت و کاخ‌های خود در بر گرفته بودند. یقیناً راه‌هایی برای دسترسی آسان سپاهیان و انجام تشریفات در نظر گرفته بوده‌اند. این نوع از باغ‌سازی شاخصه‌ای از باغ ایرانی محسوب می‌شود که به نام «چهارباغ» معروف است. منطقه مرکزی باغ امیر با نام خاص «میان» نام‌گذاری شده بود (حکیم، ۱۳۶۶: ۹۱۵).

اطلاعی در دست نیست که بدانیم آیا در این باغشهر حکومتی منطقه‌ای بانام «آغاز» یا مترادف آن وجود داشته‌است یا نه؛ ولی منطقه‌ای از این باغ‌ها بانام «پایان» نام‌گذاری شده بوده‌است.^۷ بدین شرح می‌توان حدس زد که باغشهر طاهری شادیاخ، به شکل مستطیلی بوده که برای آن مدخل یا آغاز، میان و پایان در نظر گرفته بوده‌اند. پس از اضمحلال حکومت طاهری در سال ۲۵۹، شادیاخ به همان حالت پیشین خود بازگشت. «محله شادیاخ مکان عبدالله طاهر بود، یعقوب لیث خراب کرد و بساتین بساخت و بعد از آن شهر شد» (حاکم نیشابوری، ۱۳۷۴: ۲۰۱). ابن‌فقیه که سی سال پس از سقوط حکومت آنان از شادیاخ بازدید کرده بود، آن‌جا را کشتزارانی می‌بیند و اثری از شکوه سابق نمی‌یابد (دهخدا، ذیل واژه شادیاخ). تخریب آبادانی‌های طاهریان در مدت کوتاهی پس از نابودی‌شان، روشن می‌سازد که بافت اجتماعی منطقه، عموماً امرا و بزرگان طاهری بوده‌اند. حکیم فرخی (۳۷۰ - ۴۲۹) در شعری خطاب به امیر محمد بن محمود بن ناصرالدین، به اقدامات جنگی او در شادیاخ اشاره می‌کند:

مثال ملک چو باغیست پرشکوفه و گل

تو شادمانه تماشا کنان به باغ در آی

ز تاج پادشاهان پر کن حصار شادخ را

چو شاه شرق ز گنج ملوک قلعه نای (فرخی، ۱۳۴۹: ۳۸۵)

باز جایی گوید:

شاه ملکان میرمحمد که مر اوراست

از آمل و از شادخ، تازان سوی ساری (همان: ۳۷۵)

در سال ۴۳۱ سلطان مسعود غزنوی در تعقیب ترکمانان سلجوقی به نیشابور رفت؛ طغرل در این زمان وارد شادیاخ شده و بر تخت آن نشست بود (بیهقی / ۳، ۱۳۸۱: ۸۸۴ - ۸۹۷). برادر طغرل نیز به باغ خرمک وارد شده و مسکن گزیده بود و دو برادر در این جا همدیگر را از صلّه‌های حاصل از غارت نیشابور مسرور می‌کردند. داوود به نیشابور شده بود به دیدن برادر[ش، طغرل] و چهل روز آن جا مُقام کرد، هم در شادیاخ در آن کوشک. و پانصد درم صلتی داد او را طغرل (همان: ۸۹۷).

مسعود با جلال و شوکت تمام وارد نیشابور شد. اموال و تزئیناتی را که از حسنک مقتول بازمانده بود، بر در و دیوار آویخته بودند و تشریفات ورود وی با شکوه تمام به عمل آمد. پس سوی باغ شادیاخ کشید و به سعادت فرود آمد دهم شعبان این سال (۴۲۱) و بناهای شادیاخ را به فرشهای گوناگون بیاراسته بودند همه از آن وزیر حسنک، از آن فرش‌ها که حسنک ساخته بود از جهت آن بناها که مانند آن کس یاد نداشت و کسانی که آنرا دیده بودند، در اینجا نبشتم تا مرا گواهی دهند (همان / ۱: ۳۲). پیشاپیش ورود سلطان، آثار حضور طغرل را از میان بردند و سعی کردند آن را به حال سابق خود در آورند.

در باغ شادیاخ فرود آمد... و [ابوالفضل] سوری [معتز (صاحب دیوان)] مثال داده بود تا آن تخت مسعودی که طغرل بدان نشسته بود و فرش صفه جمله پاره کرده بودند و به درویشان داده و نو ساخته و بسیار مرمت فرموده و آخورها که کرده بودند بکنده و امیر (مسعود) را این خوش آمد، وی را احما د کرد. (همان / ۹: ۸۰۹)

سلطان مسعود دوباره باغشهر را مرمت نمود و طرح دیگری بر آن انداخت. بیهقی از سرایچه‌ها و میدان‌های شادیاخ که به دست این سلطان ساخته شد سخن می‌گوید: «و به نیشابور، شادیاخ را درگاه و میدان نبود. هم او (سلطان مسعود) کشید به خط خویش. سرایی بدان نیکویی و چندین سرایچه‌ها و میدان‌ها؛ تا چنان هست که هست» (همان / ۱: ۱۹۸).

امیر مسعود بر صّفه‌ای به نام «صّفه تاج» در میان باغ بر تخت می‌نشست و بار می‌داد. دیگر روز در صّفه تاج، که در میان باغ [شادیاخ] است، بر تخت نشست و بار داد، بار دادنی سخت بشکوه. و بسیار غلام ایستاده از کران صفه تا دورجای. و سیاه‌داران و مرتبه‌داران بی‌شمار تا در باغ و بر صحرا بسیار سوار ایستاده (همان: ۳۲). در تاریخ بیهقی، صفه به مفهوم سکویی است ارجمند و مشرف بر جای دیگر. صفه به بیرون، به جای روباز

یا به جای بسته‌ای فراخ، مشرف است؛ و ممکن است سقف داشته‌باشد. صفه‌ای که در میان باغ شادیاخ بوده، قطعاً سکویی مشرف بر پیرامون، یعنی بر محوطه باغ داشته‌است. از نامش، صفه تاج، می‌توان حدس زد که این صفه طاقی داشته‌است که تاج شاه از بالای آن بر فراز تخت آویخته‌بوده‌اند. بنابراین، شاید عمارتی همانند کوشک میانی باغ‌های صفوی و قاجاری بوده‌باشد (قیومی بیدهندی، ۱۳۸۷: ۴۶). از کنار این صفه تا در باغ سطحی طویل و بی‌درخت - مثل معبر اصلی باغ - آغاز می‌شد و تا در باغ می‌رسید. بسیار غلام ایستاده از کران صفه تا دورجای و سیاه‌داران و مرتبه‌داران بی‌شمار تا در باغ و از درون باغ، از پیش صفه تا درگاه، غلامان دو روی بایستادند (بیهقی/ ۳، ۱۳۸۱: ۳۲ و ۳۸). الب ارسلان سلجوقی (حکومت از ۴۴۳ تا ۴۵۱) مجدداً شادیاخ را مرمت کرد و آنجا را مقر حکومت خود ساخت. در این زمان باغشهر حکومتی جنوب نیشابور دوباره اهمیت پیدا کرد؛ اما تاریخ پر آشوب خراسان مجال ماندگاری آبادانی‌ها را نمی‌داد. در قرن ششم طوایف غز خراسان را درنوردیدند و مؤید آبه، از امرای سلطان سنجر، در ۵۴۸ با آنان به ستیز پرداخت. سلطان سنجر اسیر آنان شد ولی مؤید توانست غزها را دفع نماید و بر نیشابور و بسیاری دیگر از شهرهای خراسان دست یابد. در سال ۵۵۴ نیشابور طعمه جنگ مذهبی داخلی بین شافعیان و علویان شد و شهر و مسلماً باغشهر صدمه فراوانی دید. در سال ۵۵۶ شهر به محاصره غزها درآمد اما مؤید توانست در برابر آنان ایستادگی کند. مؤید در دوره حکمرانی خود دیوار شادیاخ را استحکام بخشید. او بازماندگان قتل عام غزان را در باغشهر اسکان داد. واقع شدن شهر در سر راه کاروانی شرق و غرب، موجب رشد و تعالی شهر می‌شد. نیشابور به سبب ورود و خروج کاروان‌های تجاری فراوان به «دروازه شرق» یا «دالان مشترک ممالک شرقیه» موسوم شده بود (حکیم، ۱۳۶۶: ۹۰۸). شادیاخ پس از توجه مؤید، رو به آبادانی گذاشته و در این دوره باز هم به رقابت با خود نیشابور می‌پرداخت. مؤید دیوارهای شادیاخ را استوار ساخت؛ اما در سال ۶۰۵ این دیوار در اثر زمین‌لرزه‌ای فرو ریخت و سپس بازسازی شد. دور دیوار شهر در حدود شش هزار و نهصد گام بود (باسورث، ۱۳۷۸: ۱۶۱).

یاقوت حموی که در سال ۶۱۳ توقف کوتاهی در نیشابور داشت، در شادیاخ بود. پنج سال پس از او، در سال ۶۱۸ مغول‌ها با نیشابوریان جنگ کرده و به دلیل کشته شدن بستگان چنگیز توسط اهالی شهر، انتقام بسیار سختی از مردم آنجا گرفتند. شهر کاملاً ویران شد و کسی از مردم آن زنده نماند. یاقوت در این زمان در موصل بود. او گزارش داد که مغول‌ها حتی یک دیوار نیز از شهر به جای برنگذارده‌اند (لسترنج، ۱۳۹۰: ۴۱۱). شادیاخ آباد و بهشت‌مانند، در این زمان به خرگاه لشکر مغول تبدیل شده بود و کسی از مردم محلی بازمانده بود که از باغ‌های آنجا مراقبت نماید. ویرانه‌های شادیاخ آنچنان

وسعتی را داشت که بخش اعظمی از سپاه مغول در خود آن باغ و بخشی دیگر نیز در باغ‌های اطراف آن‌جای می‌گرفتند. «و به باغ شادباخ فرود آمد و لشکر چندان که فرود آمدند و دیگران گرد بر گرد باغ» (بیهقی/۳، ۱۳۸۱: ۸۸۴). شادباخ پس از مغول هم آبادانی خود را حفظ کرد ولی دیگر باغشهر سلطنتی سابق نبود. در اطراف و اکناف آن قبرستان‌هایی وجود داشت که جای چهچه هزاران و غمزه یار شادخی و کوکبه و جلال شاهان و حاکمان و گردنکشان را پر کرده بود. در تاریخ نیشابور مقبره عطار نیشابوری (حاکم نیشابوری، ۱۳۷۴: ۲۲۶). در خود شادباخ و برخی بزرگان شهر بر کنار خندق شادباخ (همان: ۹۴، ۱۰۱، ۲۰۸) ذکر شده‌است. مقبره امامزاده محروق نیز به همراه تنی چند از سادات، در محل باغشهر شادباخ واقع شده است^۹ مقبره خيام هم که پیش‌تر بر کنار امامزاده واقع بود، در زمان پهلوی به مکان دیگری در همان نزدیکی منتقل شد. نظامی عروضی سمرقندی که چند سال بعد از وفات خيام به زیارتش رفته بود، مزار او را مدفون در گلبرگ‌های امرود و زردآلوی^۹ شادباخ دید و یاد آورد که خيام این‌را در زمان حیاتش به وی پیش‌گویی کرده بود (نظامی‌عروضی، ۱۳۸۸: ۱۷۵). هم‌اینک شادباخ بخشی از محوطه‌های تاریخی و باستان‌شناسی بوده و به شماره ۱۰۹۱۰ در فهرست میراث فرهنگی کشور ثبت شده‌است و موزه‌ای نیز در نزدیکی آن برای نمایش آثار یافت شده وجود دارد.

۲-۶. کاربرد شادباخ

باغشهر شادباخ، همانند دیگر باغ یا باغشهرهای ایرانی دارای کاربردهای گوناگونی بود. برخی از این کاربردها به مثابه سنتی قدیمی در باغ‌ها وجود داشتند. همانند رامش و آرامش و باده‌گساری و تشریفات درباری و غیره؛ اما برخی دیگر پیش‌بینی نشده بودند. همانند خشم گرفتن ناگهانی حاکم بر فرودست خویش و یا توطئه و خدعه علیه رقبای سیاسی و دشمنان. کاربرد باغ‌های شادباخ در زمان غزنوی که در این زمان رو به توسعه و آبادانی نهاده بودند، به شرح زیر تفکیک شده‌است:

الف. سیاسی: مراسم اعطای خلعت، برپایی مراسم بار و گستردن خوان، پذیرایی از فرستاده‌ها و شخصیت‌های خاص به دربار سلطان، خزانه و محل نگهداری اشیای قیمتی حکومتی، تقسیم اموال رجال حکومتی متوفی، تنبیه سران متخاطی سپاه.

ب. کاربری نظامی باغ‌ها: سان دیدن از سپاهیان.

پ. کاربری اداری باغ‌ها: تشکیل دیوان.

ت. کاربری مذهبی باغ‌ها: برگزاری اعیاد مذهبی، باغ‌مزار.

ث. کاربری ورزشی باغ‌ها: چوگان‌بازی و تیراندازی، مراسم شکار، استراحت پس از شکار.

(ج) **کاربری تفریحی:** باده‌نوشی (ساسان‌پور، ۱۳۹۳: ۶۷).

شادیاخ در دوره غزنوی احتمالاً آبادترین دوران خود را سپری کرده‌است. بیهقی تاندازه‌ای باغ را برای ما نمایانده و اطلاعات مفیدی از آن و اطرافش به ما داده‌است. بنا به نوشته وی، در باغ برای دبیران جایگاه مناسبی به نام دیوان رسالت در نظر گرفته‌بوده‌اند. «گفت روید آن جا و خالی بنشینید که جایگاه دبیران است. و به طارم که میان باغ بود بنشستند، که جایگاه دیوان رسالت بود» (بیهقی/ ۲، ۱۳۸۱: ۶۹۹). برخلاف دوران قتل و غارت غزان، دیگر در این دوره افراد بومی بر شادیاخ سکونت نداشته‌اند و شادیاخ کاملاً تبدیل به باغشهر حکومتی و سلطنتی شده‌بوده‌است.

۲-۷. باغ‌های اقماری شادیاخ

در کنار باغ بزرگ شادیاخ که معمولاً به امرا و حکام بزرگ اختصاص داشت، دیگر بزرگان عماراتی برای خود می‌ساختند تا قرب و ارج خود را در دستگاه حکومتی بنمایانند. این قسمت‌ها یا محلاتی قدیمی از نیشابور یا روستاهایی در حاشیه آن بودند و یا باغ‌هایی بودند که بزرگان آن‌ها را خریداری کرده و در آبادانی آنها کوشیده‌بودند. از جمله محله‌های چسبیده به شادیاخ، خولست و جلاباد بودند (حاکم نیشابوری، ۱۳۷۴: ۲۰۱). اما محله محمدآباد که گویا قبلاً دهکده‌ای بر حاشیه شادیاخ بوده، با ریاض و حیاض دل‌انگیز خود از سایر محله‌ها معروف‌تر بوده‌است (همان: ۱۰۱ و ۲۰۱). آن‌گونه که بیهقی حکایت می‌کند، زمین‌های محمدآباد در زمان وی به قیمت بسیار گزافی خرید و فروش می‌شده‌اند:

در نیشابور دیهی بود محمدآباد^۱ و به شادیاخ پیوسته و جایی عزیز است، چنانکه یک جفت‌وار از آن که نیشابور و اصفهان و کرمان جریب گویند زمین ساده به هزار درم بخریدندی و چون با درخت و کشت‌ورزی بودی، به سه هزار درم. و استادم را بونصر آنجا سرایی بود و سخت نیکو برآورده و به سه جانب باغ. آن سال که از طبرستان باز آمدیم و تابستان مقام افتاد نیشابور، خواست که دیگر زمین خرد تا سرای چهار باغ باشد و به ده هزار درم بخرید از سه کدخدای و قباله نبشتند و گواه گرفتند و چون بها خواستند داد من حاضر بودم؛ استادم گفت جنسی با سیم باید برداشت و دیگر زر... (بیهقی/ ۳، ۱۳۸۱: ۹۳۸ - ۹۳۹)

از باغ‌های معروف محمدآباد، باغ ابوالمظفر برغشی بود. برغشی از وزرای آخر حکومت سامانیان بود. اختلافات داخلی و افول ستاره بخت سامانیان وی را از کار وزارت بازداشت و در نتیجه اختلاف با فائق امیر سامانی، از شغل وزارت معزول شد (بارتولد/ ۱، ۱۳۶۶: ۵۶۴). برغشی دست از کار سیاست شسته، به باغ خود در محمدآباد سکونت اختیار کرد. او در زمان بیهقی، پیری زال بود. (بیهقی/ ۲، ۱۳۸۱: ۴۹۵) و «آن‌جا بودی بیشتر» (همان: ۴۹۶) بونصر مُشکان استاد بیهقی از دیگر کسانی بود که باغی زیبا در

محمدآباد داشت. «سرایی سخت نیکو برآورده» در باغ قرار داشت و سه سوی آن را باغ‌های دیگر فرا گرفته بوده‌اند. همان‌طور که ذکر شد، بیهقی می‌گوید استادش قصد داشته زمین‌های دیگری بر جانب چهارم باغ خود بخرد و بدان بیفزاید اما به دلیل گرانی بهای پیشنهادی فروشندگان، از خرید آن منصرف شده بود (همان / ۳: ۹۳۸). بونصر مشکان باغ‌های دیگری هم در غزنین و بلخ داشت. علاقه وی به تبدیل باغ خود به چهارباغ، ناشی از سنت رایج در فرهنگ باغ‌داری ایرانی است که ارزش بسیار زیاد فرهنگی و مذهبی برایش قائل بوده‌اند. پس از درگذشت بونصر مشکان، بوسهل زوزنی بر جای او صاحب دیوان شد. وی سی جریب زمین در جوار باغ بونصر خرید تا در آن‌جا باغ و سرای خود را بسازد (همان / ۱: ۲۵۲).

دیگر باغی که به جوار شادباغ بود، خرمک نام داشت. خرمک فعلی در دهستان درب‌قاضی نیشابور، به احتمال زیاد بازمانده همان خرمک است^{۱۱}. سکونت طغرل در شادباغ و برادرش یناول در خرمک، نشان از آن دارد که این باغ بعد از شادباغ در درجه دوم اهمیت بوده‌است.

[ابراهیم اینال] رسول را بازفرستاد و پیغام داد که، ... و دل قوی باید داشت که آنچه [تا] اکنون می‌رفت از غارت و بی‌رسمی از خرده‌مردم به‌ضرورت بود، که ایشان جنگ می‌کردند، و امروز حال دیگر است و ولایت ما را گشت، کس را زهره نباشد که بجنبند. من فردا بشهر خواهم آمد و بیابانها برآمد و حال بازگفتند تا مردم عامه تسکین یافتند و باغ خرمک را جامه افگندند و نزل ساختند و استقبال را بسیجیدند ... و بر نیم فرسنگ از شهر ابراهیم پیدا آمد با سواری دویست و سه صد و یک علامت و جنیبتی دو و تجملی دریده و فسرده. چون قوم بدو رسیدند، اسب بداشت، برنایی سخت نیکوروی و سخن نیکو گفت و همگان را دل‌گرم کرد و براند و خلق بی‌اندازه به نظاره رفته‌بودند و پیران کهن‌تر دزدیده می‌گریستند که جز محمودیان و مسعودیان را ندیده‌بودند، و بر آن تجمل و کوبه می‌خندیدند و ابراهیم بیابان خرمک فرود آمد و بسیار خوردنی و نزل که ساخته‌بودند نزدیک وی بردند. و هرروز به سلام وی می‌رفتند. (همان / ۳: ۸۸۳)

بیهقی گوید که وقتی رسول خلیفه از بغداد به نیشابور آمد، او را در سرای ابوالقاسم خزانی در نزدیکی شادباغ سکنی دادند (همان / ۱: ۵۰۶)؛ بنابراین باغ خزانی همچون خرمک، سرای و عمارتی در خور سفرای عالی‌مقام بوده‌است، اما از این محل دقیق آن اطلاعی در دست نداریم. احتمال دارد که این باغ در محمدآباد، خرمک و یا باغستانی دیگر بوده و یا حتی خود باغی مجزا از آن‌ها بوده‌باشد.

۲-۸. تأثیر محیط بر خیام

تاریخ زندگی خیام را معمولاً بین ۴۱۷ یا ۴۱۸ تا ۵۱۷ عنوان می‌کنند. تا این تاریخ اتفاقات زیادی از جمله سقوط خراسان به دست اعراب مسلمان و ترکان، کشمکش غزنویان و سلجوقیان، درگیری نحله‌های فکری مختلف در محل زندگی خیام تأثیر نهاده بود. قتل و غارت اقوام بیابانگرد و قهر طبیعت بر روحیه مردم خراسان و خصوصاً نیشابوریان تأثیر می‌نهاد. خراسان از مناطق زلزله‌خیز ایران محسوب می‌شود. در سال ۲۴۲ زلزله‌ای سخت خراسان و ری را تکان داد که کوه‌ها خرد شد و زمین‌ها شکاف‌هایی شگرف برداشت و خسارات زیادی به مردم وارد آمد (راوندی، ۱۳۶۵: ۴۱۶).

یک سال پیش از آن نیز سرمایی سخت این نواحی را تا همدان و حلوان درنوردیده بود (همان: ۴۱۵). بنا به گفته ظهیرالدین ابوالحسن علی بن زید بیهقی در تاریخ بیهقی، در سال ۴۰۰ یعنی حدود هفده سال قبل از تولد خیام، سرمایی خسارات قابل توجهی به مردم وارد آورد.

در سنه اربعمائه (۴۰۰) در نیشابور شصت و هفت نوبت برف افتاد و آن قحط در سنه احدی و اربعمائه (۴۰۱) افتاد و در نیشابور از این سبب بود که غله را آفت رسید از سرما و این قحط در خراسان و عراق عام بود و در نیشابور و نواحی آن سخت‌تر آن‌چه به حساب آمد که در نیشابور هلاک شده بود از خلایق صد و هفت هزار و کسری خلق بود. (ابن فندق، ۱۳۶۳: ۱۷۵)

زلزله‌ها، قحط و غلاها و حوادث طبیعی و جنگ‌ها و شورش‌ها، اعتماد به دنیا را در دید مردم نیشابور سست می‌کرد. هیچ اعتمادی برای بزرگ‌شدن کودکان و ماندگاری ساختمان‌ها و پایداری آبادانی وجود نداشت. دهقانان امید چندانی به درو کشته خویش نداشتند و در این فضای بی‌اعتمادی به زندگی، حتی عشق و روابط عاطفی مستحکم نیز نمی‌توانسته است پا بگیرد. جهانی که آن‌ها می‌دیدند، آبادی و خرابی مداوم بهشت زمینی شادیاخ بود که هر از چندی امیری و سلطانی در آن اعلام حکومت و بزرگی می‌کرد و چندی بعد به دست دیگری سرنگون می‌شد و طرح‌هایی که وی درافکنده بود به زیر سم ستوران تازه‌واردی نابود می‌شد. سایه‌ساری که در آن «عزیز شادخی» به کرشمه و غنچ می‌خرامید و شاه در آن جام می‌گرفت، صباحی دیگر در آن جا «آهو بچه می‌کرد و روبه آرام می‌گرفت». به یقین می‌توان گفت که اشارات خیام به قصرهای مخروبه و کنگره‌های ویران و متروک، جایی جز شادیاخ نمی‌توانست باشد.

آن قصر که جمشید در او جام گرفت

آهو بچه کرد و شیر آرام گرفت

بهرام که گور می گرفت می همه عمر

دید می که چگونه گور بهرام گرفت؟ (همایی، ۱۳۶۷: ۲۰۳)

این کهنه رباط را که عالم نام است

و آرامگه ابلق صبح و شام است

بزمی ست که وامانده صد جمشید است

قصری ست که تکیه گاه صد بهرام است (همان: ۲۰۵)

آن قصر که با چرخ همی زد پهلو

بر درگه آن، شهان نهادندی رو

دیدیم که بر کنگره اش فاخته ای

بنشسته همی گفت که کوکو کوکو (همان: ۲۰۳)

نیشابور در گذشته شهر مقدس زرتشتی محسوب می شد و آتشکده آن معروف بود. با ورود اسلام، سیمای شهر کاملاً دگرگون شد و چند قرن بعد، سپاهیان و والیان مسلمان، جای خود را به بیابانگرانی دادند که هر یک به نوبه خود دست به کشتار و تخریب می زدند و حکومت را در دست می گرفتند و به تمدن خو می کردند و زمانی که قصد آبادانی و بازسازی مخروبه ها را داشتند، قوم تازه نفس دیگری از اعماق آسیا پدیدار می شد؛ حکومت قبلی را به همان شیوه قبلی نابود و راه پیموده اسلاف خود را طابق بالنعل از آغاز درمی نوردید. در این میان نیشابور و مهم تر از آن، شاه نشین شادیاخی که تاریخ شفاهی آن به عصر کیانیان و لهراسپ و گشتاسب می رسید و اینک در نگاه خیام و معاصرانش تاریخ کاملاً متفاوتی را طی می کرد، می توانست مثالی از جهان بزرگ تر تلقی شود. آمدوشد مدام کاروان های تجاری راه ابریشم به نیشابور، که از دوره ساسانی آغاز شده بود، موجب رونق شادیاخ می شد. محصولات کشاورزی شهر به همراه دیگر تولیداتش به مسافران عرضه می شدند و بر ثروت و مکنت مردم آن می افزودند. باغ

۶۰/ باغشهر جنوب نیشابور...

فردوس نیشابور، با عبور کاروان‌ها، بیشتر تداعی‌گر کاروان‌سرایی دنیا و گذران
فرض کردن جهان و عمر انسانی بود. خیام را می‌توان تصور کرد که با یاران موافق خود
بر لب کشت باده به دست نشسته و در دل همی سراپد که:
این قافله عمر عجب می‌گذرد

دریاب دمی که با طرب می‌گذرد

ساقی غم فردای حریفان چه خوری

پیش آر پیاله را که شب می‌گذرد (همان: ۲۲۰)

تخریب بناهای قدیمی در اثر حوادث طبیعی و رویدادهای تاریخی، موجب شد شهر
چندین بار بین محل کنونی و شادیاخ و شمال شهر کنونی جابه‌جا شود. در این برهه‌ها
آوارهای شهر قدیمی و شهر همانند گورستانی متروک، به حال خود رها می‌شد. با ساخت
شهر جدید، مصالح شهر قدیم بتدریج مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت. نیشابورهایی که هر
بار با خشت و یا گِل ناپخته ساخته می‌شدند، به منزله معدن خاک و خشت برای شهر بعدی
شمرده می‌شدند. خیام یقیناً شاهد قطعات استخوانی در هنگام بیختن خاک بوده است که
موضوع را به کرات در شعر خود بازتاب داده است. برخی از این رباعیات وی صراحت
بیشتری دارند که ما آن‌ها را وصف‌الحال خرابه‌های عمارات شادیاخ و حومه آن بدانیم.
این کوزه که آب‌خواره مزدوری است

از دیده شاهی و دل دستوری است

هر کاسه می که بر کف مخموری است

عارض مستی و لب مستوری است (همان: ۲۰۵)

هر ذره که در خاک زمینی بوده است

خورشیدرخی، زهره‌جینی بوده است

گرد از رخ نازنین به آزرم فشان

کان هم رخ خوب نازنینی بوده است (همان: ۲۱۴)

ای دل همه اسباب جهان خواسته گیر

باغ طربت به سبزه آراسته گیر

و آنگاه بر آن سبزه شبی چون شبنم

بنشسته و بامداد برخاسته گیر (همان: ۲۳۴)

مرغی دیدم نشسته بر باره توست

در پیش نهاده کله کیکاووس

با کله همی گفت که افسوس افسوس

کو بانگ جرسها و کجا ناله کوس (همان: ۲۳۹)

در کارگه کوزه گری رفتم دوش

دیدم دو هزار کوزه گویا و خموش

ناگاه یکی کوزه برآورد خروش

کو کوزه گر و کوزه خر و کوزه فروش؟ (همان)

در کارگه کوزه گری کردم رای

در پایه چرخ دیدم استاد به پای

می کرد سبو و کوزه را دسته و سر

از کله پادشاه و از پای گدای (همان: ۲۶۴)

درواقع توجهی را که در شعر خیام نسبت به قصرها، کاخ‌ها و عمارات مخروبه و خاک و مزار بزرگان و اعیان و اشراف می‌بینیم، کم‌تر نسبت به سایرین است. جا داشت خرابی‌های گسترده خود شهر و مردم در مانده‌اش بیشتر توجه شاعر را جلب می‌کرد؛ اما ما این توجه را بیشتر به طبقه‌ای می‌بینیم که خود وی به آن جامعه تعلق نداشت. علت امر را جدا از جنبه پندآمیز آن، باید در وضعیّت و تاریخیچه اسف‌انگیز و حزن‌آور شادیاخ جستجو کرد که خیام شاهد بردمیدن سزه و لاله از خاک شهریاران باغشهر جنوب نیشابور بوده تحت تأثیر ویرانی آن‌همه جلال و شکوه قرار می‌گرفته و در سوگ عزت بر خاک نشسته همشهریانش نوحه‌سرایی می‌کرده است.

در هر دشتی که لاله‌زاری بوده‌ست

از سرخی خون شهریاری بوده‌ست (همان: ۲۱۰)

۳. نتیجه‌گیری

مجموعه باغستان شادیاخ و پیرامونش به‌عنوان باغشهری مجزا از نیشابور، در طول زمان نقش‌های بسیار متغیری برای مادرشهر خود اجرا کرده؛ گاهی دارالسلطنه، گاهی باغستان و محل کشاورزی و گاهی هم محلی برای بازسازی هویت پایمال‌شده نیشابور بوده‌است. بارها اتفاق افتاد که افراد رسته از بلایای طبیعی، قتل‌عام و زخمیان و بیماران و اسرا از گوشه و کنار مخروبه‌های شهر به شادیاخ آمدند و در سایه‌سار درختان زیبای آن مسکن گزیدند و دوباره هویت نیشابور را بازسازی کردند و آنگاه که فهمیدند می‌توانند نیشابور دیگری بسازند، به‌سوی خرابه‌ها بازگشتند و شهر را از نو ساختند. شادیاخ بارها به این صورت برای نیشابور دایگی و مادری کرد.

شادیاخ بهشت زیبایی بود که نیشابوری بی‌گناه، هرگز از آن رانده نمی‌شد، او مجاز بود بارها به دامان آن پناه آورد و در آن بی‌الد. فروریختن خانه‌ها و باره‌ها و پایمال‌گشتن بزرگی و نژادگی و خرابی قصوری که در شادیاخ ساخته می‌شد تا دگرباره توسط یک قوم مهاجم و یا بنیان‌گذاران سلسله‌ای دیگر تخریب شود، چرخه‌ای دائمی در حیات آن بود. و هر باری که یک نیشابوری بازمانده از فاجعه‌ها قصد داشت در شادیاخ و یا خود نیشابور زندگی از سر بگیرد، خشت و خاک و مصالح ساختمانی محله‌های قدیمی را برای ساخت سکونت‌گاه جدید به کار می‌بردند و همین امر، چیزی است که در شعرهای خیام به یادگار مانده‌است. آن دسته از رباعیات این مرد بزرگ که به بی‌اعتباری جهان و خاک‌شدن شهریاران و تاجداران و قصرها اشاره دارد، مطمئناً اشاره به سرگذشت شادیاخ است که در خاطره ناخودآگاه نیشابوریان ماندگار شده بود. بررسی رباعیات خیام با

توجه به ویژگی‌های تاریخی و جغرافیایی محیط زندگی وی را نخست در جهان معاصر وی باید جستجو کرد؛ اما اگر بتوانیم این اشعار را به یک نقطه خاص معطوف کنیم که همه رباعیات با محیط و جغرافیای آن قابل تطبیق باشد، شادیاخ مثالواره بسیار مناسبی است که از هر حیث با تک‌تک رباعی‌های قابل خوانش است. از پیوستگی با تاریخ ایران باستان، آشوب‌ها، زیبایی‌های زودگذر طبیعت و سردمهری جهان به طالبانش، همگی در سیمای این مجموعه باغشهری وجود داشتند و بر شعر فیلسوف شرقی اثر گذارده‌اند.

یادداشت‌ها

۱. زیبایی و جذابیت شادیاخ باعث شد که به تدریج بر وسعت آن افزوده شود؛ بیهقی و برخی دیگر، این مناطق را جدای از شادیاخ و در جوار آن معرفی می‌کند. نگارنده به پیروی از وی و بر اساس الگوی «باغشهر» ایرانی، همگی را زیر نام باغشهر جنوب نیشابور معرفی می‌نماید.
۲. درباره این نام و مفاهیم جغرافیایی‌ای که از آن مستفاد می‌شده است (ن.ک: نعمتی، ۱۳۷۷: ۱۹۱ - ۱۹۶).
۳. انوری در مدح ناصرالدین طاهر و توصیف عمارت وی، اشاره‌ای به چشمه عرصه نیشابور می‌کند: چشم بد دور باد ازو که ز لطف / چشمه عرصه نیشابورست (انوری، ۱۳۸۹: ۱۱۲) عمارت امیر احتمالاً در نیشابور و شاید شادیاخ باشد.
۴. حسنک، وزیر سلطان محمود غزنوی بوده است.
۵. در این که «شادیاخ حسنی» در زمان صدارت حسنک، نام کل شادیاخ بوده و یا قسمتی که وی در آن سکنی داشته، تردید وجود دارد. اما احتمالاً این نام کاخ و مجموعه اصلی باغ شادیاخ را در بر می‌گرفته که در سال ۴۲۱ از تزیینات و اموال آن برای خوش آمدگویی به سلجوقیان استفاده می‌شد (بیهقی / ۱، ۱۳۸۱: ۳۲).
۶. ناصر خسرو گوید: شهر گرگان نماند با گرگین / نه نیشابور ماند با شاپور (قبادیانی، ۱۳۷۹: ۷۹).
۷. نیشابوریان بادل‌های قوی در دم ایشان نشستند و از ایشان چندان بکشتند که آن را حد و اندازه نبود؛ که از صعبی هزیمت و بیم نیشابوریان که از جان خود بترسیدندی، در آن رزان و باغ‌ها افکندند خویشتن را سلاح بینداخته، و نیشابوران به رز و باغ می‌شدند و مردان را ریش می‌گرفتند و بیرون می‌کشیدند و سرشان می‌بردند؛ چنان که بدیدند که پنج و شش زن در باغ‌های پایان بیست و اند مرد را از طوسیان پیش کرده بودند و سیلی می‌زدند (بیهقی / ۲، ۱۳۸۱: ۶۵۳).

۶۴/ باغشهر جنوب نیشابور...

۸. اما شهر شادیاخ به طور قطع و یقین در طرف جنوب شهر حالیه یعنی در همان جا که باغ و مقبره امامزاده محروق واقع بوده است؛ منشأ این یقین شجره نامه ای است از سادات بلوک بار معدن که به دست آمد... بالجمله در آن شجره نامه نوشته بود که بیست نفر از سادات اولاد خواجه حسین الاصغر بن زین العابدین علیه السلام در پهلوی قبر امامزاده محروق در شادیاخ نیشابور مدفون اند (تاج بخش، ۱۳۹۰: ۴۹).

۹. تا ثبت اطلاعات آبادی های ایران توسط ارتش در سال ۱۳۲۹، تعداد نه روستا بانام محمدآباد و برخی با پسوندهایی محلی وجود داشته اند. احتمالاً روستای محمدآباد قاضی واقع در ۱۲ کیلومتری جنوب خاوری و در محدوده دهستان درب قاضی همین محل یادشده بوده است. در این منبع، اطلاعات روستای مورد نظر به شرح ذیل ثبت شده است: ده از دهستان درب قاضی بخش حومه شهرستان نیشابور، ۱۲ کیلومتری جنوب خاوری نیشابور، جلگه، معتدل، سکنه ۵۹، شیعه، فارسی، قنات، غلات، تریاک، شغل زراعت [و] مالداری، راه مالرو (رزم آرا/ ۹، ۱۳۲۹: ۳۸۴).

۱۰. خرمک، از دهستان درب قاضی در ۳ کیلومتری جنوب نیشابور، جلگه، معتدل، سکنه ۳۶، شیعه، فارسی، قنات، غلات تریاک، شغل زراعت و راه اراپرو (رزم آرا/ ۹، ۱۳۲۹: ۱۴۷)؛ بر حاشیه تاریخ یمنی نوشته اند که خرمک دیهی بود بر دروازه نیشابور (۶۴) و عتبی این جا را یکی از منتزهات می داند (گردیزی، ۱۳۶۳: ۳۶۷).

۱۱. به باغ ابوالقاسم خزانی فرود آوردند و تا نماز پیشین روزگار گرفت و نزل بسیار باتکلف از خوردنی ها بردند؛ و ده هزار سیم گرمابه، و هر روز لطفی دیگر. چون یک هفته بر آمد و بیاسودند از در باغ شادیاخ تا در سرای رسول [در باغ ابوالقاسم] (بیهقی / ۱، ۱۳۸۱: ۵۰۶).

کتابنامه

- ابن فندق، ابوالحسن علی بن زید بیهقی. (۱۳۶۳). **تاریخ بیهقی**. تصحیح بهمنیار. تهران: کتابفروشی فروغی.
- ابن واضح یعقوبی، ابی یعقوب احمد. (۱۳۸۱). **البلدان**. ترجمه ابراهیم آیتی، تهران: علمی و فرهنگی.
- انجو شیرازی، میرجمال الدین حسین بن فخرالدین. (۱۳۵۱). **فرهنگ جهانگیری**. جلد ۱. مشهد: دانشگاه مشهد.
- انوری. (۱۳۸۹). **دیوان**. به اهتمام پرویز بابایی. تهران: نگاه.
- بارتولد، واسیلی ولادیمیروویچ. (۱۳۶۶). **توکستان نامه**. جلد ۱. ترجمه کریم کشاورز. تهران: آگاه.

- باسورث، ادموند کلیفورد. (۱۳۷۸). *تاریخ غزنویان*. ترجمه حسن انوشه. تهران: امیرکبیر.
- بیهقی دبیر، خواجه ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۸۱). *تاریخ بیهقی*. به کوشش خلیل خطیب رهبر. (۳ جلد) تهران: مهتاب.
- پوردوود، ابراهیم. (۱۳۸۰). *هرمزنامه*. تهران: اساطیر.
- تاج‌بخش، اسماعیل. (۱۳۹۰). «حواشی علامه ادیب پیشاوری بر تاریخ بیهقی و نقد استاد نفیسی بر آن‌ها». *حافظ*، ش ۸۷، آبان. صص ۴۴-۴۹.
- حاکم نیشابوری، ابو عبدالله. (۱۳۷۴). *تاریخ بخارا*. ترجمه محمد بن حسین خلیفه نیشابوری. به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: آگه.
- حکیم، محمدرضا تقی خان. (۱۳۶۶). *گنج دانش* (جغرافیای تاریخی شهرهای ایران). تهران: زرین.
- حموی، یاقوت. (۱۹۷۷). *معجم البلدان*. المجلد الثالث، بیروت: دارصادر.
- خاقانی شروانی (۱۳۸۵). *دیوان*. به کوشش ضیاءالدین سجادی. تهران: زوار.
- خزایی، محمد. (۱۳۸۴). *نگاه هنرمندان عصر مدرن به طبیعت*. مجموعه مقالات خیال شرقی. تهران: فرهنگستان هنر.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۶). *لغت نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۶۵). *تاریخ اجتماعی ایران*. تهران: نگاه.
- رزم‌آرا، حسینعلی. (۱۳۲۹). *فرهنگ جغرافیایی ایران*. جلد ۹ (استان نهم). تهران: دایره جغرافیایی ارتش.
- ساسان‌پور، شهرزاد. (۱۳۹۳). «کاربری‌های باغ‌های عصر غزنوی با تکیه بر تاریخ بیهقی». *پژوهش‌نامه تاریخ*. دوره ۹. ش ۳۴. صص ۱-۲۸.
- شکوئی، حسین (۱۳۸۵). *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا*. جلد ۱. تهران: گیتاشناسی.
- فرخی سیستانی. (۱۳۴۹). *دیوان*. به کوشش دکتر محمد دبیرسیاقی. تهران: زوار.
- فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۴۵). *ترجمه رساله قشیری*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۷۹). *دیوان*. تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق. تهران: دانشگاه تهران.
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک ابن محمود. (۱۳۶۳). *تاریخ گردیزی*. تصحیح عبدالحی حبیبی. تهران: دنیای کتاب.
- لسترنج، گای. (۱۳۹۰). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*. ترجمه محمود عرفان. تهران: علمی و فرهنگی.
- *مجموعه التواریخ و القصص* (۱۳۱۸). تصحیح محمدتقی بهار. تهران: کلاله خاور.
- محمد مراد بن عبدالرحمان. (۱۳۷۳). *ترجمه آثار البلاد و اخبار العباد*. تصحیح دکتر سید محمد شاهمرادی. تهران: دانشگاه تهران.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۳). *احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم*. ترجمه علینقی منزوی. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- *معلقات سبع*. (۱۳۴۵). ترجمه عبدالمحمد آیتی. تهران: سازمان انتشارات اشرفی.
- نظامی عروضی سمرقندی. (۱۳۸۸). *چهارمقاله*. به تصحیح علامه قزوینی و محمد معین. تهران: معین.
- نعمتی، بهزاد. (۱۳۷۷). «ابر شهر نیشابور». *خراسان پژوهی*. سال اول. ش ۲. صص ۱۹۱-۱۹۶.

۶۶/ باغشهر جنوب نیشابور...

- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۷). **رباعیات خیام** (طرب‌خانه یار احمد رشیدی). تهران: هما.